

VI. Літературно-критичні презентації

Гутарук О.В.

(Запоріжжя)

Шекспірове дзеркало у модерній оправі

(“Английская литература XX века и наследие Шекспира”. – М.: “Наследие”, 1997.)

Ставлення модерної аудиторії до творів класики своєрідно озвучується проблема Часу. Так, адже цікаво, що ж у минулому було створено такого, що не залишає нас байдужими і в сьогоденні? Або, іншими словами, якими якостями класичних текстів, незважаючи на кількість пройдених років, зумовлюється один з найголовніших їхніх атрибутів – позачасовість?

Тексти геніїв, можливо, як ті камертони, що виникають час від часу у певному культурному середовищі, щоб настроїти усіх причетних до світу на причащення до пошуків себе у ньому і, взагалі, пошуків шляхів світу – позачасових та позапросторових за своєю сутністю. Аналіз таких текстів є одночасно й перевіркою чутливості літературної критики щодо своєї ролі медіатора. Так, адже пояснювати світові пояснення світу – майже сакральне дійство. Ймовірно, що та традиція літературної критики, яка складається у наші дні, дечим нагадує, а то й відроджує функцію, здавна властиву служителям культу, – повідомляти і розтлумачувати пастві (тепер – аудиторії) волю богів, явлену у священних текстах (нині – текстах літератури), снах (візіях митців), пророцтвах (утопіях, антиутопіях), а також нагадувати про явлене комусь колись з тим, щоб співвіднести ті візії з видимим начасі – чи збігаються?

Автори колективної монографії “Англійська література XX ст. та спадщина Шекспіра”, випущеної у 1997 р. московським видавництвом “Наследие”, поставили собі за мету з’ясувати шляхи рецепції Шекспірових творів у текстах сучасних англійських письменників.

Типове і досить часто заявлюване у назвах подібного типу досліджень слово “спадщина” в контексті даної збірки є ніби таким елементом, що програмує або наводить на думку щодо уявлень про Шекспірів канон як досі ніким не перевершений і, як похідне від цього явище, –

сприйняття сучасних авторів як таких собі пагонів чи пагінців, котрим не під силу дорівнятися до могутнього падуба, який водночас і живить їх своїми соками, і загінює їхню власну, “новаторську” крону.

У вступному слові до збірки її редактор А.П.Саруханян вказує на “стан напруженості” між Шекспіром та сучасністю, внаслідок якого виникає потреба у “пошуках діалогу” з Великим Бардом. Щоправда, вживання слова “діалог” видається трохи дивним як для характеристики тих стосунків, що ведуться ніби за “однопартійною схемою”. Так, Шекспіра читають, інтерпретують, використовують, його обожнюють, з ним полемізують, для нього споруджують п’єдестал і подеколи скидають з нього - але чи знає сам Шекспір про це? Де чути у цьому “діалозі” його голос?

Адже читають Шекспіра відповідно до своїх настроїв (а настрої диктує сучасність), інтерпретують його твори згідно зі своїми потребами (потреби зумовлені тією ж сучасністю), полемізують з тими ідеями Барда, що не вписуються у картину світу з точки зору сучасності, обожнюють, знаходячи у Шекспіра моменти, що допомагають краще розуміти сучасність. Чи не забагато у цьому стурбованості проблемою Часу? Взагалі часу – чи вистачить рсального віку комусь з модсрних письменників, щоб дорівнятися до Шекспіра (це коли у полеміці з ним вчуваються спроби подолання комплексу письменницької меншовартості), або проблемами конкретного проміжку історії (це коли у текстах XVI ст. захоплено віднаходяться моменти, співзвучні століттю XX). Звичайно, вирішення так званих “вічних питань” у кожную історичну епоху забарвлюється у кольори цієї епохи, але одна справа – описувати розв’язання “вічних питань” людства протягом його історії, а зовсім інша - портретизувати певну історичну епоху крізь призму вирішення “питань вічності”.

Чи не можна у цьому контексті слова Шекспіра про “вивих часу” тлумачити як відхід від ритмів вічності до співзвучності з часом, залежності від нього, життя разом з ним - су-часності? Може, тому, усупереч усім спробам сучасних авторів вести з Шекспіром діалог, повноцінного спілкування так і не виникає, адже дещо різне цікавить обидва табори? Але ніщо не заважає модерним письменникам шукати й далі лінії діалогізму з Шекспіром. Безумовно, на цьому шляху можна натрапити на чимало плідних знахідок, найголовнішою з яких видається, все ж таки, чесно змальована картина світу конкретної історичної епохи, де, звичайно, є місце й рисам Шекспірового позачасся. Як зазначається у передмові до збірки, її авторами зроблена спроба проаналізувати “тенденції розвитку сучасної літератури через її ставлення до Шекспіра”.

І саме тому “збірка присвячена не стільки Шекспіру в його сучасному звучанні, скільки звучанню Шекспіра в сучасній літературі”.

І відлуння у текстах модерних письменників спадщини великого англійця, за твердженням авторів монографії, досить помітне. Найперше спадає на думку порівняти відлуння творів Шекспіра у сучасній літературі з породженням гіпертексту. Так, ніби близькі нам за часом автори мають продовжити створення Великого Тексту, перші сторінки якого належать не їм. Одних письменників це може засмучувати (“Знову цей Шекспір!”), через що вони змушені визначати свою позицію щодо його постаті і якось долати майже кармічну від нього залежність або ж контекстуальну її модифікацію з християнства - позицію другого сина. Для інших, хто вважає, що доторкнутися до Шекспіра - означає доторкнутися до вічності, він є ніби благословенням перед подорожжю у класичну літературу, а його спадщина прирівнюється ними до стартового капіталу на початку власної творчої кар’єри. Ще хтось може сприймати Шекспіра як “джерело нової міфології”, творче засвоєння якої є ніби перепусткою до метаісторичності й можливим “ключем” вирішення проблеми подолання залежності від своєї епохи, або “проблеми універсалізації конкретного матеріалу, трансформації часткового у загальне”.

З критичних розвідок авторів рецензованої збірки проступають різні способи входження англійськими письменниками у “спадкові права” щодо творів Великого Барда, а також вияви зацікавленості самою його постаттю. Ці суто літературознавчі теми майже кожний з дослідників пов’язує зі значно ширшим питанням - категорією Хроносу (власне, саме вона допомагає пов’язати світ шекспірової традиції зі світом модерного новаторства). Так, у світлі згаданої вище полеміки з Шекспіром крізь призму цієї категорії переглядаються такі “концептуальні” моменти, як, наприклад, питання про жанр трагедії (а також - трагедійне, трагічного героя). У Шекспірову епоху, якщо процитувати статтю М.Кореневої “Художній світ Шекспіра та сучасна англійська драма”, трагічне тлумачилось як героїчне, у нашу ж - трагічним є буденне, звичайне. У контексті тієї ж категорії Часу цікавить дослідників і внутрішня будова його п’єс. Так, автор статті “Структура романів Айріс Мердок і комедії Шекспіра” А.А. Пірузян, проводячи паралелі між композиціями “життєрадісних комедій” англійця і книг Мердок, акцентує на поставленому нею запитанні “Чи можлива моральна радість у сучасному світі?” Воно, як зазначає літературознавець, є наскрізним для письменниці й виражає суть її зацікавленості Шекспіром.

Питання структури творів Шекспіра досліджує також Е.Берджес (стаття Л.П.Ржанської “Берджес і Шекспір: діалог двох шляхів”). Будучи

літературознавцем та викладачем англійської літератури, він вивчає природу творчості Шекспіра, його шлях як драматурга і людини за допомогою прийому моделювання, пишучи власний твір - роман "MF", проблематика якого інспірована трагедією Шекспіра "Гамлет". Таким чином Берджес втілює свій метод "художнього засвоєння проблематики і художньої структури" п'єс Уільяма Шекспіра.

З ланцюгової передачі "автор - книга - аудиторія" у статті Т.Н.Красавченко "Т.С.Еліот про Шекспіра" окремо розглядається третя її "ланка" - читацьке суспільство. Знову-таки, проводиться часова паралель - якщо, на думку Еліота, Шекспірові поталанило з часом (вдячність публіки і потрібність творінь автора), то сучасним письменникам не щастить на зворотній зв'язок з їхньою аудиторією, ймовірно, тому що, за словами Еліота, сама вона не є монолітною усередині себе й мало поєднана дружнім читацьким інтересом до нових творів. Автор даної статті говорить, що "поетія перестала бути формою спільності людей". Доба ж королеви Єлизавети, як гадає Т.Еліот, демонструє нам реалізований "ідеал суспільного звучання мистецтва", а щодо нашого часу, то поет серйозно побоюється, що в його столітті "поетія перестане бути потрібною людині - "спеціалісту", "гвинтику" в механізмі суспільства". Через це в його баченні трагедією є "смерть поезії" у свідомості сучасної людини (пригадайте концепцію трагічного як буденного) й іронізування над тими "прекрасними ілюзіями, котрі існували ще на початку "епохи наукових відкриттів", найнезворотнішими з яких, є, напевно, відкриття глибин людської підсвідомості, що ніби унеможливають будь-яку героїку і спричиняють до зневіри щодо взагалі будь-якої перспективи у людства, його "антиутопічного" стилю життя.

Іронізування над "дивним новим світом" має дійсно досить трагічне звучання у постмодерних романах-антиутопіях, розглянутих у статті О.Б.Вайнштейн "Шекспірівські варіації в англійській прозі (В.Вулф, О.Хакслі, Дж.Фаулз)". Автор даної літературно-критичної розвідки досліджує трансформацію Шекспірових ситуацій, зокрема сюжету його останньої п'єси "Буря", у світлі здобутків психологічної науки ХХ ст. з її заглибленням у "буремне" підсвідоме людських думок.

"Спеціалізоване" ХХ сторіччя дає про себе знати і в тому, що у сприйнятті цілісного пласту Шекспірових тем його нащадками одним із домінуючих прийомів є "метафорична деталізація" (використання його ситуацій під кутом зору певної "спеціалізованої" метафори). Вона помітна майже у кожного з авторів, чії імена згадуються у даній збірці, та найповніше обігрувані ситуації з творів Шекспіра вивчаються на матеріалі такого "контактного" для сучасної читацької аудиторії виду

літератури, як детективні романи А.Крісті. Автор статті “Чудесною мовою”. Детективи Агати Крісті та світ шекспірівських трагедій” А.А.Пірузян також акцентує на спільному баченні трагічного не у тому факті, що хтось став жертвою, а у тому, що хтось став здатен зробити когось жертвою, у тому, що людина може рухатися “у напрямку до нуля”.

Про іншу подорож йде мова у статті А.П.Саруханян “Джойс і Шекспір”. У світлі властивої ірландському письменнику інтертекстуальної гри міфологема “повернення додому”, ключова для “Одісеї” Гомера, поєднується в його “Уліссі” з аналізом архетипу “вічного автора” – Шекспіра, й через наближення до цього образу прослідковується рух до себе, відкриття у собі творця. Джойс, як вказує автор статті, шукав у Шекспіра цілісності як альтернативу “фрагментарності” літератури цього віку. І варто гадати, напевне, що йому-таки вдалось у величезному цілому своєї книги, присвяченій маленькому фрагментові вічності (дню), певним чином відобразити той величний цілісний світ, яким є класична література.

Ніби у ролі своєрідного обрамлення статей, де читач ознайомлюється з рецепцією Шекспірової спадщини окремими авторами, до збірки входять три статті оглядові. У першій з них проводяться паралелі між Шекспіром та його “безпосередніми” спадкоємцями - сучасними англійськими драматургами, темою другої є історія театральних постановок Шекспірових п'єс у Британії та аналіз їх сценічних інтерпретацій. Враження ж від третьої статті А.С.Джебраїлова “Англійська шекспірівська критика ХХ ст.: Напрямки, концепції, полеміка”, яка дуже вдало і доречно завершує дану збірку, можна сформулювати так “тінь - тіні...” (критика літературної критики - і тому виникає певне побоювання, що навіть мінімальна кількість слів про цю статтю у даній рецензії стане ще більшим “затіненням”). У своєму огляді Джебраїлов аналізує критичні дослідження Шекспірової спадщини у світлі різних філософських течій, що виникали протягом ХХ ст. Автор при цьому також дещо торкається загальної історії вивчення його творів.

Шекспірознавство, без сумніву, давно вже стало постійним елементом загальнонародської історії, і в цьому плані даний термін може означати не лише масив критичних досліджень з певної проблематики, але й просто те, що “хтось знає про Шекспіра хоч що-небудь”. Звичайно, одні знають більше, інші менше, але під враженням від усіх присвячених йому літературно-критичних матеріалів, виникає думка, що в майбутньому, можливо, доведеться шукати від них спасіння у першоджерелах. Дуже ймовірно, що майбутні читачі сприйматимуть Шекспіра значно

ближчим, ніж наші сучасники і наші попередники, та настільки ж вірогідною видається й протилежна ситуація - рух у напрямку від нього, адже те, як ми читаємо Шекспіра, говорить не скільки про нього, скільки породжує новий текст - про нас самих. Куди ж ми у нашому читанні рухаємось допоможе з'ясувати все той самий Час і, можливо, (якщо збірка набуде статусу вікового альманаху) вихід наступної "Англійської літератури ХХІ ст. та спадщини Шекспіра".